

ƏLİ KƏRİM FÜTUHATI

Paşa Əli oğlu Kərimovun xatirəsinə ehtiramla

Gülsən ƏLİYEVƏ - KƏNGƏRLİ,
professor

Bir ədəbiyyatşünas kimi onlarla kitab və məqaləyə dayanan təcrübəmdən bilirəm ki, ölkələri, qalaları qılıncla fəth etmək olar, lakin SÖZ-ü fəth etmək çox çətinidir. Qəlbi fəth etmək qəhrəmanlıqdır. Əli Kərim Azərbaycan ədəbiyyatında sözü fəth edən şairdir. Bu qənaətimi izah etməyə çalışacağam. İstedad yer adamının ilahi vergisidir, ona görə istedadlı adamın bəzən adı görünən davranışları da mənalıdır. İstedadlı adam təkcə gözəl əsərlər yaratmır, gözəl xəyal bəsləyir. Ömrü və əməli zamana işıq saçır, onun aurası halləsi .xos raihə dağıdır...

Əli Kərimin lirikası da belədir. Şair poemalarla deyil, əsasən, lirikası ilə qiymətlidir. Türk bayatları, yapon xoqquləri buna yaxşı misaldır. Ona görə də mən ədəbi fikir adlanan Füzulini, Müşfiqi, Bayronu, Yesenini, şotland şairi Robert Berenti, Əli Kərimi yüksək dəyərləndirirəm. Onlar zərif ruhlu adamlar, seçilmişlərdir, onların sevgisi də, səhvləri də gözəldir. Onlar sərhədsiz gözəllik qanunları ilə yaşayıblar.

Elə bil ki, qızarmış Kür günəşdən axırdı. (Kərim Əli. Seçilmiş əsərləri, I cild. Bakı, Azərmeşr 1974. s.16).

Bu mənzərəni görmək üçün həssas qəlb, sözlə təsvir etmək üçün şair ilhamı lazımdır.

Kür Günəşdən axırdı.

Bu misrada qeyri-adi fəhm, duyğu, mənə var.

Kədərinə hüzn, sükutunda tufan.

(s.19).

Bu bədii təzad, əslində, şair üçün maraqlı deyil. Kədərin hüsnünü, sükutun tufanını şair elə bir psixoloji müstəvidə verir ki, nəticədə lokanik və sətir lirika alınır. Leksik, fonetik və mənaca bir-birinə uyğun olmayan, hətta zidd olan sözləri bir araya gətirərək şair yaratmaq Əli Kərimə "bənzərsiz şair" (A.Əfəndiyev) rütbəsinə qazandırır.

Əlimi qaşımın üstünə qoyub

Boylanıb baxıram uşaqlığıma. (s.53)

Bu beytin lirik qəhrəmanı qocalıqda uşaqlığının həsrətilə yaşayan duyğusal insandır. Bu əksər insanlara xas nostalgik ovqatdır. Şeir mənim üçün bütün kainatın sığıdığı bir aləmdir. Mən "söz gözəlinin nazını çəkməyi" Füzulidən öyrənmişəm. Mütəfəkkir tənqidçi Yaşar Qarayev deyirdi ki, Füzuliyə ən çox yaxın olan Mirzə Ələkbər Sabirdir. Füzuli lirikası ilə Sabir satirası arasındakı poetik və ruhi ənənəni özünəməxsus tərzdə izah edirdi.

XX əsrdə Füzuli ruhunu lirikada ən diri gözlü yaşadan M.Müşfiq, Əli Kərim və R.Rövşəndir. Bu hər şeydən əvvəl "SÖZ"ə münasibətdə ifadə olunur.

Ey, sözlər,

Bilirsinizmi, mənə nə səsler?!
Gəlin qalanın uc-uca,

Dolayım sizi Yer kürəsinin belinə

Götürüm çiyinə. (s.51)

Həqiqətən də Əli Kərim öz bənzərsiz şeiriyyəti ilə yer kürəsinin fəthi, kainat şairidir.

Sinəm sızıldayır masadan ötrü

- Könlüm - neçə sözün qəbiristanlığı.

"Sözə düşün düşdü" deyimini adılıkdən çıxarmaq əsl şair hünərindədir.

Döyün, könül, döyün, könül,

Sözün düşdü döyün, könül!.. (s.56)

Ümumiyyətlə, bədii yaradıcılıq, xüsusən, şairlik hünərdir. O elə bir qəhrəmanlıqdır ki, onun necə döyündüyünü heç kəs bilmir. Çünki şair öz içində vurur. Bəzən ağılla qəlbin qarışmasından yaranır həqiqi şair.

Elmin soyuğunda, şeirin odunda,

gah üşü, gah da yan.

Bəlkə də, elə

Nəso yaranacaq soyuqla oddan. (s.59).

Bir var sözə vaqif şairlər, bir də var sözə hakim sənətkarlar. Əli Kərim sözə hakim şairdir. O da dahi ustadı Füzuli kimi söz mülkünün sultanıdır. Bir-biri ilə düşmən olan soyuqla oddan şair yaradır.

"Sözün yeri dar, mənənin yeri geniş olmalıdır" deyib poetikaşunaslara. "Sözün yerinə düşmürsə, qoy yerə düşsün" deyirəm mən. Bəs Əli Kərim nə deyir:

Yerinə düşdüyündən.

Bu söz nə qədər gözəl,

Özəmətli və nəhəng

Yorulmuşdum...

uzandım

Bu sözün yamacına.

Başımı söykəyərok (s.101).

Belə lirika hansısa aləmdən, qeybdən gəlir. Onu duymaq üçün həssas şair ürəyi gərəkdir. "Sözün yerinə düşməsi" o qədər də çətin deyil. Dahi Nizami az danışmağın gözəlliyindən, Füzuli sözə ehya verməkdən yazıb. Söz ərdən gəlib, yarıdanın mədhinəsenə nəğməsidir... deyib, lakin Əli Kərimə qədər heç kəs sözün yamacına başını söykəməyib, heç bir şair üfüqlərə başını qoyub uzanmış dənizi görməyib, tapıb poeziyaya gətirməyib. Əli Kərim nə təmiz realistdir, nə də romantik. Fəqət onun şeirlərində realizmlə romantizmin adı gözəl görünməyən vəhdəti var.

Əsr var ki, qırıq-qırıq,

Əsr var ki, çilik-çilik.

Əsrlərin üzərində,

Ehtiyatla yeriyirik (s.174)

Bu miniatur bəndə ilk baxışda sezilməyən xəfif bir tarixilik var. Tarix çilik-çilik şüşə ilə qiyaşlanır, insan da onun üzərində yalın ayaqla, ehtiyatla yeriyir. Belə lirik qəhrəman təsəvvür edirsinizmi?! Və bu Dünya, Zaman obrazına assosiasiyaları, yaxud belə bir obrazlı deyim:

"Ölümdən qorxulu

Heçlikdən dərin (s.282)

Və yaxud:

Qəlbim elə döyünür ki,

döyüntülər bir-birinə

- dəyir sanki (s.285)

Birinci beyt dəxli olmayan mənaca heç bir münasibəti görünməyən sözlərdən yaranıb. İkinci beyti həkim olsaydım adım belə qoyardım: Taxikardiya!

"Nəhayətsizlik ilgimi", "Məsafətsizlik üzərində uzanmış oğlan" bunlar poetik tapıntılar deyil, bəs nədir?!

Bizim ədəbi tənqiddə Əli Kərim "Silsilə poetik tapıntılar şairi" adlandırılır.

Düzdür, lakin azdır. Ə.Kərim yaradıcılığında elə bir poetik, sistem, elə psixoloji labirint var ki, mən onu okeanın üzündə yox, dibində olan dalgaya bənzərdədim.

O sözün içini oyub yeni sözlər düzəldir. "Hürkmüş sükutu" Azərbaycan oxucusuna ilk dəfə Ə. Kərim göstərib: sükutu insanın xeyrinə işlədə bilib.

Yaşıl dağdan, dərədən.

Hürkütməyək sükutu. (s.302)

Ümumiyyətlə, Əli Kərim nadir istedad tiz fəhm ağıl sayəsində ziddiyyətlərin, xaosun harmoniyasını tuta bilib. Onun lirikasında təbiətdə olan əksər səslərin ahəngi var, o, təkcə şair şair kimi yox, bəstəkar kimi adi adamların eşitdiyi səsləri dinləyə bilir.

"Sevirəm" şeirində oxuyuruq:

Kədərlə düşün düşür.

Efirdə müxtəlif dillərin

Anlaşılmaz polifoniyası.

Qucaqlaşan polyar qışı

Cənub yazı. (s.337)

Naşı oxucu soruşa bilər ki, bunların sevgiyə nə dəxli var? Xəyalın həmin təəccüblənmiş sifətini görür və cavab verirəm. Əsl sevgi elə belə olur, bizim Zərdüşt peyğəmbərin möhtəşəm "Avesta" abidəsində təbiətdən gələn dual fəlsəfə var Eşqdə. Gecə və Gündüz. Ağ və Qara. İsti və Soyuq, həzz və iztirab hansını deyim? Buna fəlsəfadə əksliklərin vəhdəti və mübarizəsi qanunu deyilir. Eləcə də Pol-yar qışı ilə Cənub yazı qucaqlaşır ayrılır, insanlar da belədir - görüşəndə də qucaqlaşır, ayrılanda da.

Təbəssüm səhəri doğdu üzündə

Dayandın yavaşca əlimi sıxıb.

Səhər təbəssümtək açıldı demək olar, lakin "təbəssüm səhəri"ni Əli Kərim görüb, görün o lirik qəhrəmanın gərgin psixoloji ovqatını necə verir.

- Sözlərin qırıldı, töküldü bir-bir.

- Çırpı divarlara, daşlara külək.

- Kəlmələr dağıldı sahil boyunca

- Yonulmuş bir gülün ləçəkləriyə.

Bunlar yaşanılmış duyğuların kədərli sətirləridir: qəmli və sevgi ilə dopdolu. Ə.Kərim predmetin özünü yox, xəyaldakı obrazını, xəyalın fəzasında görünən surətini əks etdirir. O, görünən və görünməyən hər şeydən gözəl şair yaradır.

- Çılpaqlığı görünürdü,

- Ona görə yox ki,

- Çıxarmışdı üst paltarlarını.

- Ona görə ki,

- Çılpaq qoymuşdu dodaqlarını (s.445).

Şübhəsiz ki, 70 ildir Əli Kərimə halal şöhrət gətirən "İki Sevgi" və "Qayıt" lirik miniatürleridir. Şair sevginin siddətini belə verir:

- Mənsə səni sevirəm

- Susuzluğun od vurub göz kimi yandırdığı

- Dodaq su sevən kimi.

- ...Mənsə səni sevirəm

- İynənin ucu boya

- İşığa həsrət qalan göz işıq sevən kimi.

Həssas oxucu duya bilər ki, burada metafora təzə və çox güclüdür. "Qayıt" bədi-fəlsəfi şairi obrazlı təfəkkürün, təxəyyülün parlaq nümunəsidir:

- Qayıt, yerinə qoy Ayı, Günəşi,-

- Yenə olduğutək görüm həyatı

- Qayıt, gözüm nuru, könlüm atəşi,

- Qayıt, səhmənə sal bu kainatı! (s.295).

Bundan daha gözəl ifadə etmək olmaz. Həsəratın obrazı dağ qədər uca, dərə qədər dərin. Ayı və Günəşi yerinə qoymaq hüdudsuzluq kimi qüdrətlidir və nəhayət ulu tanrı kimi kainatı səhmənə salacaq qədər yenilməz və möhtəşəmdir, ilahi qüvvətə malikdir.

Əli Kərim "SÖZ"ü bütün gözəlliyi, mənə və məzmun çalarları ilə, obraz, təşbeh və metaforaları ilə fəth etmək qüdrətinə malik şairdir. Əli Kərimin fütuhati Türk-Azəri dünyasının milli bədi düşüncəsini parlaq surətdə əks etdirən yaradıcılıq faktıdır.